

Școala Doctorală de Filologie și Istorie
Domeniul de doctorat : Filologie

***LIMBA FRANCEZĂ ÎN CREAȚIA ȘI TRADUCERILE LUI DIONISIE
ROMANO, D. D. ROȘCA ȘI ANDREI OȚETEA – ACADEMICIENI
FRANCOFONI DIN SĂLIȘTE***

REZUMAT

Doctorandă :

CLAUDIA-MARIA MIHĂILESCU

Conducător Doctorat :

Conf. univ. dr. habil. MARIA ELENA MILCU

SIBIU, 2023

Viața unui academician și opera sa trezește întotdeauna un interes semnificativ, nu numai în rândul contemporanilor săi, ci și în rândul tuturor celor care au o legătură cu domeniul sau cu zona de apartenență a personalității care a fost recunoscută de o Academie Națională. Această atracție simbolică și subiectivă ne-a determinat să alegem subiectul acestei teze de doctorat, în condițiile în care localitatea Săliște este și locul nostru de naștere. Cei trei academicieni – Dionisie Romano, D. D. Roșca și Andrei Oțetea - au făcut obiectul acestui demers pentru că s-au numărat printre puținii dintr-o lungă listă de academicieni născuți în Săliște, vorbitori de limbă franceză și autori de texte în limba franceză, în timp ce ceilalți - Onisifor Ghibu, Ioan Lupaș, Axente Banciu - au fost atrași de limbile maghiară, germană și latină, vorbite în Imperiul Austro-Ungar.

Dincolo de dorința de a le cunoaște mai bine preocupările științifice, interesul studierii modului în care limba franceză a fost la îndemâna unui călugăr, a unui filozof și a unui istoric ne pune în situația de a sublinia puritatea stilului limbajului folosit și felul în care l-au folosit pentru a-și nuanța ideile. Vrem să înțelegem în special care sunt diferențele lingvistice și nuanțele de conținut între aceleași texte scrise în română și în franceză, fără a ignora că uneori traducerea trădează puțin. (Traduttore traditore.) Interesul științific al acestei lucrări se datorează rolului jucat de acești academicieni în îmbogățirea culturii românești. Prin traducerea operelor marilor nume din spiritualitatea franceză și prin scrierea unei părți a propriilor texte în limba franceză, ei au contribuit la dezvoltarea unei vieți spirituale prin intermediul limbii franceze.

Lecțiile și explicațiile lui Chateaubriand de morală religioasă, de exemplu, rămân de actualitate, mai ales că traducătorul său român - Dionisie Romano - le-a îmbogățit cu detalii care dezvăluie amploarea gândirii sale. Același lucru se poate spune dacă acceptăm necesitatea studierii dimensiunii spirituale și filozofice a Școlii Românești, în cadrul căreia D. D. Roșca a ocupat o poziție importantă. *L'Existence Tragique* se îmbracă mereu în hainele actuale, ceea ce este bine evidențiat și în traducerea originalului care a fost făcută chiar de autor, un deceniu mai târziu. Cercetător și prolific scriitor, prezent la colocvii și conferințe din întreaga lume, Andrei Oțetea a fost un fervent apărător al limbii franceze în spațiul românesc, chiar și în perioada tulbure a istoriei României, știind că atunci era o atracție aproape unanimă pentru limba rusă. Spre sfârșitul vieții, a părăsit țara pentru a se stabili în Franța unde a continuat să lucreze, de data aceasta scriindu-și textele doar în limba franceză.

Întâlnirea cu academicienii francofoni din zona noastră a fost în primul rând prilejul unei întâlniri de mare bogăție spirituală cu personalități care au marcat dezvoltarea vieții academice românești și a fost pentru noi ceva cu totul special și unic.

Obiectivele cercetării:

- 1. Primul obiectiv** al tezei noastre se referă la stadiul actual al cercetării și al perspectivelor asupra subiectului în cauză. Pentru a examina modul în care au folosit franceza pentru a-și transmite lucrările lor originale și lucrările lor traduse pentru posteritate, am identificat textele pentru care autorii au folosit această limbă.
- 2. Al doilea obiectiv** este acela de a traduce în limba română, cu caractere latine, lucrările scrise de Dionisie Romano cu caractere chirilice, cu scopul de a face vechile scrieri ale episcopului mai accesibile pentru cercetătorul filolog contemporan.
- 3. Al treilea obiectiv** poate fi considerat obiectivul principal al cercetării noastre și vizează modul în care academicienii au folosit limba franceză.
- 4. Al patrulea obiectiv** își propune să evidențieze stilul folosit de cei trei academicieni, cu următoarele aspecte: puritate, precizie, claritate, simplitate, armonie, demnitate, cuviință.
- 5. Al cincilea obiectiv** se referă la studiul problemelor de lexic specifice fiecărui tip de traducere (traducerea literară, traducerea de specialitate – în special ecleziastică, istorică, filosofică) și procedeele de traducere (modulație, adaptare, calc, transpoziție, echivalență etc.).

În cercetarea noastră științifică am formulat mai multe ipoteze pe care apoi le-am confirmat în teza noastră.

Ipoteze de lucru:

- 1. Prima ipoteză:** Vocabularul folosit de cei trei academicieni în lucrările lor a fost îmbogățit prin împrumuturi lexicale din limba franceză. Observăm un număr mare de termeni de origine franceză în scrierile lor, întrucât franceza a fost întotdeauna un reper pentru intelectualii vremii. Acest lucru se datorează, fără îndoială, cunoașterii și utilizării francezei în cercetările lor științifice.

2. **A doua ipoteză:** Bogăția stilistică adusă de lucrările academicienilor de limbă franceză din Săliște are caracteristici clare și descifrabile pe care le-am identificat și clasificat.
3. **A treia ipoteză** care ne-a însoțit în demersul nostru demonstrează faptul că limba franceză a devenit prin învățare și folosire aproape ca o limbă maternă pentru cei trei intelectuali sălișteni.

Dorința de a descifra complexitatea, rolul și influența limbii franceze în creația și traducerile lui Dionisie Romano, D. D. Roșca și Andrei Oțetea s-a confruntat și cu limite. În orice ipoteză de lucru, imprevizibilul are întotdeauna rolul său. Complexitatea și valoarea fiecărui academician studiat ne-au pus pe urmele unui examen științific care ne-a deschis o nouă perspectivă după fiecare pagină citită.

Instrumentele de cercetare pe care le-am folosit sunt: inventarul provizoriu și parțial al datelor, inventarul colectiv, studiul cataloagelor tematice, în scopul realizării unui corpus de studiu, prelucrarea acestuia, stocarea și utilizarea ulterioară a acestuia.

Scopul principal al tezei noastre este de a evidenția modul în care limba franceză a fost folosită de cei trei academicieni sălișteni. Fiind o lucrare care vizează și interdisciplinaritatea, prin studiul unui amestec de discipline, respectiv religia, filozofia și istorie, am realizat o documentare extinsă în biblioteci și arhive folosind cercetări adaptate și o metodologie mixtă, care îmbină calitativul și cantitativul. Orice analiză a modului în care o limbă este utilizată în crearea unei opere se bazează de obicei pe termenii folosiți de autor. Pentru constituirea corpusului - cu privire la episcopul Dionisie Romano - am analizat traducerile în limba română ale textelor lui Chateaubriand, Bourdaloue, Massillon, Lamennais. Și, în același timp, am fost atenți la modul în care a adaptat la nevoile școlarilor români manualele publicate de autorii lor francezi. Referința rămâne *Biblioteca tinerilor începători sau Culegere de întâele cunoștințe trebuincioase pentru învățatură copiilor ce încep a ceti*, o carte tradusă din franceză în 1837. Împărțit în 7 capitole, manualul oferă, sub formă de întrebări și răspunsuri, informații referitoare la divinitate, religie, moravuri, Univers, cele cinci simțuri etc. Pentru filozoful D. D. Roșca, elementul central al abordării noastre este teza sa de doctorat *L'influence de Hegel sur Taine* și versiunea sa în română *Influența lui Hegel asupra lui Taine*, tradusă de el însuși patru decenii mai târziu. Scrisă pentru prima dată în limba română, cartea *Existența tragică* a fost tradusă în franceză nouă ani mai târziu de către autor, sub titlul *L'Existence Tragique*.

În ceea ce îl privește pe Andrei Oțetea, analiza noastră pleacă de la teza sa de doctorat *François Guichardin, viața publică și gândirea sa politică*. La aceasta trebuie adăugată o multitudine de articole inserate în *Revista Română de Istorie* sau în *Colecțiile Conferințelor Internaționale*.

Propunându-ne să studiem „Limba franceză în creația și traduceriile lui Dionisie Romano, D. D. Roșca și Andrei Oțetea - academicieni francofoni din Săliște” – am structurat teza în cinci capitole, în urma unei introduceri care are ca scop cadrul general al subiectului, interesul său științific, actualitatea subiectului și ipoteza de lucru. Am căutat în fiecare capitol să înțelegem mai întâi interesul pentru limba și cultura franceză al celor trei academicieni. Apoi, pentru fiecare dintre ei, am efectuat o analiză lingvistică a lucrărilor și traducerilor lor.

Primul capitol analizează literatura de specialitate și noțiunile teoretice pe care le vom folosi pe parcursul tezei noastre. Conține subcapitole care studiază interesul specialiștilor contemporani pentru lucrările traduse de Dionisie Romano, D. D. Roșca în concepția posterității, utilizarea limbii franceze în documentele oficiale și personale ale academicianului Andrei Oțetea, procedeele de traducere - aspecte teoretice, limbajul religios, limbajul filosofic, limbajul istoric.

Remarcat încă din tinerețe de Ilarion, episcopul Argeșului, Dionisie Romano, care va rămâne în memoria colectivă ca fondator al Școlii Românești, episcopul Buzăului și primul membru de onoare al Academiei Române a desfășurat o activitate laborioasă în multe domenii de activitate.

D. D. Roșca a avut o activitate remarcabilă apreciată de marele istoric Nicolae Iorga: „D. D. Roșca, român din Transilvania, își publică teza de doctorat la Paris, despre Influența lui Hegel asupra teoreticianului Taine al cunoașterii și artei. Este o lucrare destul de remarcabilă, atât din punct de vedere al gândirii, cât și al informației...”. Filosoful rămâne în memoria contemporanilor săi prin felul în care a știut să se impună în conștiința filozofică românească. Atitudinea lui eroică în fața caracterului tragic al existenței l-a determinat să stabilească o evaluare justă între bine și rău, între valoare și non-valoare, între adevărat și fals. Raportul final al tuturor gândurilor sale rămâne immortalizat în memoria discipolilor săi.

Al doilea capitol analizează textele pe care episcopul Dionisie Romano le-a tradus din franceză. Acest capitol cuprinde subcapitole: Ierarhul ortodox Dionisie Romano și

clasicii francezi, Chateaubriand, Bourdaloue, Massillon, Lamennais; traduceri religioase în limba română ale clasicilor francezi efectuate de Dionisie Romano; procedeele de traducere folosite de Dionisie Romano; interesul specialiștilor contemporani pentru lucrările traduse de Dionisie Romano. Traducerile ajută, de asemenea, la diseminarea ideilor, inclusiv a ideilor religioase. Ceea ce rămâne din traduceri episcopului Dionisie Romano - și asta se vede, cu siguranță, puțin mai mult în traducerea lucrării *Le Génie du Christianisme* - este o certitudine exprimată deja de Irina Mavrodin, care afirma că dacă „traducătorul își cunoaște statutul și libertatea autorului poate face alegerile sale pentru a obține un rezultat foarte bun.”

Dorința de a face cunoscute credincioșilor ortodocși texte de mare valoare religioasă scrise de Lamennais sau Chateaubriand, l-a determinat pe Dionisie Romano să realizeze o traducere literală, cu o permanentă atenție la sensul cuvintelor, realizând totodată o adaptare în spiritul ortodox a fiecărei propoziții ce avea o conotație religioasă. Esențial rămâne faptul că în eforturile sale de a traduce din limba franceză în română, Episcopul a știut să păstreze mesajul inițial, sporind, prin eforturile sale lingvistice, calea de a slăvi pe Dumnezeu. Folosind adesea modularea, a devenit mai ușor de înțeles pentru cititorii săi. Acest lucru face ca textele sale religioase traduse din franceză să fie atât plăcute cât și utile, inclusiv astăzi, la peste 150 de ani.

În **capitolul al treilea** facem o analiză a activității filosofului D. D. Roșca, în special în ceea ce privește modul în care a știut să folosească limba franceză pentru a-și scrie operele și a-și face traduceri personale. Acest capitol conține și subcapitole care au titlurile: D. D. Roșca - Doctor în Filosofie la Sorbona, lecturile sale în limba franceză pentru a descoperi influența lui Hegel asupra lui Taine; elemente stilistice în publicațiile și traduceri ale lui D. D. Roșca; teorii și procedee de traducere folosite de D. D. Roșca.

Filosoful, care era convins că omul este înzestrat la naștere cu o libertate reală și activă, credea că prin toate mijloacele ființa umană caută să raționalizeze și trăiește o existență care poate fi comparată cu un mare ocean al necunoscutului. Pentru a înțelege mai bine măreția acestui ocean, el s-a străduit să descopere filosofia lui Descartes și, prin intermediul limbii franceze, conceptele filozofice ale unei multitudini de filosofi francezi. Profesorul Tudor Cățineanu a observat trei modalități la D. D. Roșca: interpolaritate, extrapolaritate, intrapolaritate.

Lucrările scrise în limba franceză de D. D. Roșca reprezintă în mare măsură traducerea creațiilor sale, la care se adaugă teza sa de doctorat *Influența lui Hegel asupra lui Taine, teoretician al artei și al cunoașterii*. A practicat o traducere directă, literală, folosind pe alocuri procedee de reajustare. Uneori, în locul unui nume propriu, alegea în traducerea sa pronumele demonstrativ. Când s-a tradus singur, D. D. Roșca a plasat în josul paginii traducerii sale fragmente care au constituit, în original, ideile principale. A fost mai degrabă o modalitate de a scoate în evidență nuanțele pentru cineva care cunoștea foarte bine ambele limbi. Autor și în același timp autotraducător, D. D. Roșca a păstrat același stil și direcție în toate situațiile.

Al patrulea capitol este consacrat modului de a scrie în limba franceză al istoricului Andrei Oțetea. Acest capitol cuprinde următoarele subcapitole: interesul pentru François Guichardin – personalitate italiană a secolului al XVI-lea – subiectul tezei de doctorat a viitorului academician ; complexitatea vocabularului folosit în textele sale de Andrei Oțetea; diferite tipuri de fraze; stilul articolelor publicate de Andrei Oțetea în franceză; franceza arhaică și franceza modernă în scrierile academicianului Andrei Oțetea.

Istoricul a avut un interes pentru limba franceză încă din tinerețe. Pentru academicianul Andrei Oțetea, folosirea corectă a limbii franceze însemna folosirea unor termeni arhaici și moderni în funcție de natura subiectelor istorice. Prezența arhaismelor în articolele sale corespundea necesităților impuse de situația concretă pe care o luase în considerare. Pentru un text despre feudalism a folosit anumite cuvinte, în timp ce pentru un subiect de istorie contemporană termenii trebuiau să fie diferiți, desigur. Expresiile moderne din articolele lui Andrei Oțetea confirmă franceza de nivel înalt pe care a învățat-o mai ales la Paris. Bogăția vocabularului său se bazează pe multitudinea de texte franceze pe care le-a citit, și în primul rând pe cele găsite în arhivele istorice.

Capitolul al cincilea prezintă modul de a scrie și de a se exprima al celor trei academicieni, fiecare având stilul său și preocupările sale: asemănări și deosebiri între Dionisie Romano, D. D. Roșca și Andrei Oțetea în folosirea limbii române și a limbii franceze.

În cultura română există o limbă religioasă care este definită din punct de vedere confesional drept ortodoxă. Această limbă i-a permis episcopului Dionisie Romano să facă traduceri ale clasicilor francezi – care erau catolici. Dincolo de această adaptare, vocabularul monahului a păstrat ceva legat de copilăria lui petrecută la Săliște. Fenomenul

poate fi observat și în lucrările scrise de filozoful D. D. Roșca și de istoricul Andrei Oțetea. Dar nu a fost doar vocabularul românesc; chiar și pentru vocabularul francez se apropie uneori pentru că foloseau expresii simple și concise. Desigur, au existat și diferențe generate de domeniile lor de activitate. În plus, atunci când un scriitor își începe munca, discursul și decorul se schimbă, ceea ce face ca fiecare persoană cultivată să fie unică.

Teza conține o **listă bibliografică și anexe** referitoare la subiect. Printre acestea: reproduceri prin fotocopie ale textelor chirilice ale cărților lui Dionisie Romano; copiile copertilor tezelor de doctorat ale lui D. D. Roșca și Andrei Oțetea, cu autograful acestora; o serie de fotografii privind viața și activitatea acestor trei academicieni; documente din arhivele personale ale lui Andrei Oțetea; fotocopii ale documentelor personale existente în Biblioteca Academiei Naționale, Biblioteca Astra din Sibiu și Muzeul Personalităților din Săliște.

Dorința noastră de a realiza o teză de doctorat intitulată *Limba franceză în creația și traducerile lui Dionisie Romano, D. D. Roșca și Andrei Oțetea – academicieni francofoni din Săliște* a putut fi finalizată după o muncă asiduă, obiectivul principal fiind necesitatea de a ține cont de originalitatea fiecăruia dintre acești trei academicieni, fiecare având domeniul său de activitate, preocupările și stilul său. Pornind de la primul obiectiv propus, am parcurs referințele bibliografice și lucrările celor trei academicieni. Pentru a înțelege mai bine valențele și nuanțele textelor traduse de episcopul Dionisie Romano, am scris cu caractere latine toate textele publicate în chirilică: lucrările lui Chateaubriand, Lamennais, Bourdalou. Cu un studiu critic și cu aparatul critic necesar am reușit să publicăm în traducere una dintre cărțile sale *Cuvintele unui credincios*.

De asemenea, ne-am propus să studiem limba franceză a acestor trei academicieni atât de diferiți ca domeniu de activitate și am putut observa că vocabularul francez al fiecăruia era diversificat. Dacă pentru episcop vocabularul era foarte metaforic, bogat în adjective care îi permiteau să descrie într-un mod amplu relația cu divinitatea, presărat cu expresii în latină, vocabularul lui D. D. Roșca era mai rigid, încercând uneori cu aceleași expresii să descifreze o anumită ipoteză și opusul ei.

Andrei Oțetea și-a presărat textele cu cuvinte care făceau referire la momentul istoric abordat, precum termenii *boyard, roy, moult*, destul de rari în limba franceză actuală.

Pe baza specificului traducerilor religioase și filozofice, am identificat în textele academicienilor caracteristicile fiecărui tip de traducere. Erau foarte diferiți pentru că episcopul era traducător și D. D. Roșca era auto traducător. Am analizat procedeele de traducere pe care le-au folosit în traducerile lor.

Cuvinte-cheie : Dionisie Romano, D. D. Roșca, Andrei Oțetea, Săliște, episcop, filosof, istoric, traducere, auto traducere, procedee de traducere, limbaj religios, limbaj filosofic, limbaj istoric, calitățile stilului.